

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@bua.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Interview

Op zoek naar de Russische ziel

Dat de Russen niet massaal tegen Poetin in opstand komen, heeft een lange geschiedenis, waarin de kerk maar ook het gebrek aan democratisch bewustzijn een grote rol speelt. ‘Het sociaal contract luidt: respecteer Poetins macht, anders ga je naar het front, of je wordt verbannen’, aldus Ruslandkenner Marc Jansen. Een kijk in de Russische ziel en geschiedenis.

door Christiaan Hoekstra De auteur is geschiedenisdocent aan het Maris College in Den Haag.

Sinds de Russische invasie in Oekraïne krijg ik als geschiedenisdocent op de middelbare school veel vragen van leerlingen over Rusland: wat zijn de Russische motieven voor de invasie in Oekraïne, wat zijn de oorlogsdoelen en waarom schaat de Russische bevolking zich niet achter het Westen? Om deze vragen te beantwoorden, interviewde ik Ruslandkenner Marc Jansen. Jansen doceerde aan de Universiteit van Amsterdam; hij schreef diverse boeken over Rusland, waaronder *De toekomst die nooit kwam*,¹ en hij heeft in de tweede helft van de jaren tachtig in Moskou gewoond.

U schrijft in uw boek dat Rusland een veelvolkerenstaat is, maar wat definieert een Rus?

‘Er is een onderscheid te maken tussen etnische Russen en niet-etnische Russen. De etnische Russen zijn in de meerderheid en kennen

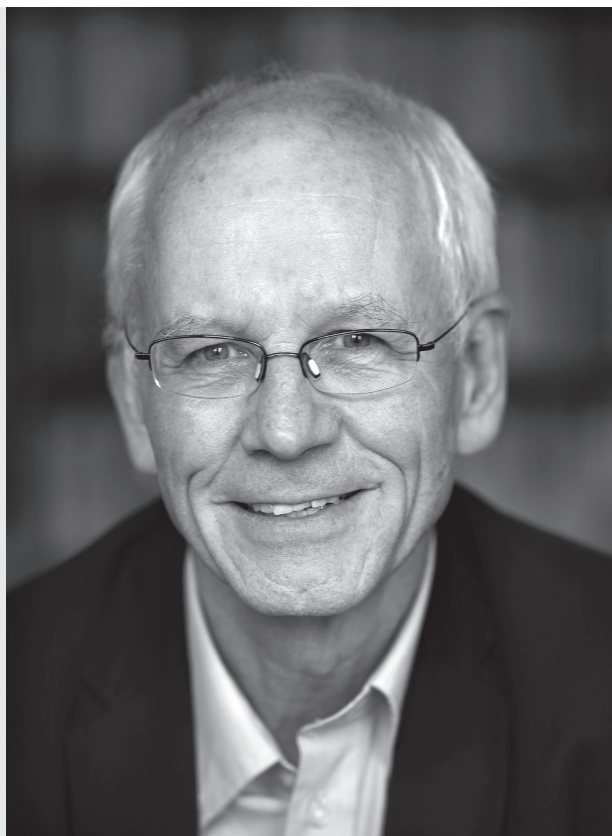
een gemeenschappelijke taal, religie en geschiedenis. De moedertaal is Russisch, velen hangen de Russisch-Orthodoxe Kerk aan en zijn zich bewust van hun lange gemeenschappelijke geschiedenis. De niet-etnische Russen komen bijvoorbeeld uit Jakoetië, de Kaukasus of Centraal-Azië. Daar zit ook een religieus verschil. Met name in de gebieden van de Kaukasus en Centraal-Azië wonen veel moslims. Zo’n vijftien procent van de Russische bevolking hangt de islam aan. Voor Poetin is het belangrijk om die gebieden bij Rusland te betrekken. Dat geldt niet alleen voor zijn streven naar een Groot-Russisch rijk, maar ook omdat er te weinig Russen worden geboren. Met name door de Oekraïne-oorlog wordt er meer en meer een beroep gedaan op mannen uit Centraal-Azië en Tsjetsjenië, een deelrepubliek in de Noordelijke Kaukasus. De Russische Federatie is dus een lappendeken van volkeren, maar

wat hen bindt is de Russische taal. Als gebieden zich willen afscheiden wordt dat met grof geweld tegengegaan. Zo werd in 1994 de Tsjetsjeense hoofdstad Grozny platgebombardeerd. Zo werd de afscheidingsbeweging daar de kop ingedrukt. Toen de Oekraïense regering besloot om in Oost-Oekraïne de Oekraïense taal verplicht te stellen, in plaats van Russisch, ging dat Poetin te ver. In zijn ogen werd er “taalgenocide” gepleegd, en mede daarop baseert hij zijn motief voor de oorlog. Die gebieden moeten weer gerussificeerd worden. Overigens is dat niet nieuw. Dat is ook op de Krim gebeurd. Dat schiereiland bestaat nog maar voor tien procent uit de oorspronkelijke bevolking, de Krim-Tataren. Stalin had hen in 1944 al laten afvoeren naar Centraal-Azië. Sinds de Russische bezetting van de Krim in 2014 wordt de herdenking van die deportatie verboden. Dat zou een Russische integratie in de weg staan.’

München 2007

Na de aanslagen van 11 september 2001 leken Rusland en de Verenigde Staten elkaar te vinden in de strijd tegen terrorisme, maar die lijn heeft zich niet doorgezet. Wat was volgens u het omslagpunt?

‘Een duidelijk aanwijsbaar omslagpunt is de Veiligheidsconferentie in München van 2007. Daar gaf Poetin een speech waarin hij de houding van het Westen hekelde. Poetin gaf aan dat de wereldorde als enige door de VS werd bepaald, en dat de wereld er geenszins veiliger op was geworden. Ook stoorde hij zich aan de NAVO-uitbreiding naar het oosten, richting de grenzen van Rusland. Dat zou volgens hem een bedreiging voor de veiligheid van Rusland zijn. Het werd duidelijk dat Poetin was uitgekeken op het Westen. Het Westen bood hem niets meer en Rusland wilde zijn eigen weg volgen, los van westerse invloed.’

Marc Jansen Foto: Tessa Posthuma

In de hele Russische geschiedenis is een houding van toenadering en afstoting tot het Westen te ontwaren. Hoe verklaart u dat?

‘Er zijn toenaderingspogingen geweest als Rusland meende van Europa te kunnen profiteren. Zo verplaatste tsaar Peter de Grote (1672-1725) de hoofdstad van Moskou naar Sint-Petersburg en ging hij in 1697 op bezoek in het Nederlandse stadje Zaandam. Hij meende dat hij met westerse steun Rusland verder imperialistisch kon maken. En later stond Catharina de Grote (1729-1796) in nauw contact met de verlichtingsdenkers Voltaire en Diderot. Maar in de negentiende eeuw kwam een felle strijd over het toenaderingsvraagstuk opzetten. Slavofielen benadrukten de eigenheid van de Slavische en Russische cultuur. De westerse invloed beschouwden zij als schadelijk en

vervreemdend. Zij pleitten voor een terugkeer naar traditionele Russische waarden. Een recenter voorbeeld van zo'n slavofiel is de bekende schrijver Aleksandr Solzjenitsyn (1918-2008). Ook hij benadrukte in zijn boeken de unieke culturele en spirituele waarden van Rusland en heeft kritiek op het morele verval van het Westen. Onder Poetin hebben de slavofielen gewonnen. Mede omdat Poetin vindt dat het Westen Rusland te weinig heeft geboden. Nu kiest Rusland voor de toenadering tot China, dat hem wel steun verleent.'

In 2017 kwam de Poetin-biografie 'De nieuwe tsaar' uit.² Staat Poetin meer in de traditie van de Russische tsaren of is hij meer in lijn met de Sovjetleiders te plaatsen?

'Dat zou je als een mengvorm kunnen

beschouwen. De

Russische ideologie is duidelijk gebaseerd op de voorrevolutionaire ontwikkeling van het tsarenrijk, maar ook op de Sovjet-Unie. Poetins macht is gebaseerd op die tsaristische autocratische traditie. Dat leeft in Rusland nog heel sterk.

Met democratie hebben Russen geen ervaring. Ze hebben wel een vleugje democratie onder Sovjetleiders Gorbatsjov en Jeltsin gekend, maar dat heeft nooit echt wortel geschoten. Poetin is die autocratische traditie gaan herstellen. Tegelijkertijd wordt ook een Stalincultus opgetuigd. Overal worden standbeelden opgetrokken, geschiedenisboeken herschreven en kritiek op Stalin bestraft. Poetin selecteert wat voor hem goed uitkomt. Historisch gezien zijn beide visies onverenigbaar. Zo heeft Stalin de Russisch-Orthodoxe Kerk stevig vervolgd. Met de mantel der liefde wordt dat nu bedekt. Niet voor niets negeerde Poetin de honderdste verjaardag van de Oktoberrevolutie in 2017,

omdat een revolutie hem slecht uitkomt. In plaats daarvan bezocht hij als oud-KGB'er ("tsjekist") wel het eeuwfeest van de Tsjeka, de geheime dienst. Zo belangrijk als de Tsjeka was voor de Sovjetstaat, zo belangrijk is haar opvolger de FSB nu voor Poetins staat: zij moet immers een nieuwe revolutie verhinderen. Het past in het geschiedbeeld van Poetin. De geschiedenis die hij voorstaat biedt ruimte voor zowel tsaar Nicolaas II als Sovjetleider Stalin.'

Chroesjtsjov begon met een destalinisatie-campagne, en nu komt opnieuw een Stalincultus op gang. Waarom wordt Stalin opnieuw vereerd?

'De nieuwe cultus valt te begrijpen uit het feit dat er in Rusland nooit een scherpe historische breuk tussen de Stalintijd en de periode daarna is geweest. Na de Tweede Wereldoorlog zijn

er nooit Neurenberg-achtige processen gehouden. Ook een waarheidscommissie heeft nooit met het verleden afgerekend. Bovendien hebben de Sovjetburgers weinig ruimte gekregen om eerlijk te reflecteren. Kritiek leveren was gevaarlijk, en zij zijn

vrijwel altijd bezig geweest om te overleven. De destalinisatiecampagnes van Chroesjtsjov en ook Gorbatsjov maakten op dit vlak net zomin schoon schip. De Stalinverheerlijking kwam weer opzetten vanaf de jaren negentig. De hervormingen van Gorbatsjov, die van 1985 tot 1991 als secretaris-generaal van de Communistische Partij de Sovjet-Unie leidde, hadden een decennium van chaos en verarming gebracht. Van daaruit kwam een sterk verlangen naar stabiliteit. Stalin belichaamde dat in het verleden. Poetin heeft daar opnieuw voor gezorgd. In die zin is Poetin Stalins directe opvolger. Beide belichamen de staat en de controle over Rusland. Verder bereikte Stalin een

Dat Stalin de Russisch-Orthodoxe Kerk stevig vervolgd heeft, wordt nu met de mantel der liefde bedekt

grootmachtstatus; dat wil Poetin ook bereiken. De miljoenen slachtoffers van Stalins bewind worden wel herdacht, maar voorgesteld als een soort natuurramp. Het was onoverkomelijk en niemand zou daar verantwoordelijk voor zijn.'

Russisch-Orthodoxe Kerk

Van oudsher deelt de Russisch-Orthodoxe Kerk een sacrale rol toe aan de Russische tsaren. In hoeverre is dat nog steeds zo?

'Patriarch Kirill van Moskou, de geestelijk leider van de Russisch-Orthodoxe Kerk, steunt Poetin door dik en dun. Dat Poetin door God zou zijn aangesteld wordt niet met zoveel woorden uitgelegd, maar impliciet zit dat er wel in. Dat is een sacrale traditie, waar ook de tsaren hun gezag aan ontleenden. De laatste tsaar van Rusland wordt ook zo herdacht door Kirill. In de nacht van 16 op 17 juli 2018 liepen in Jekaterinenburg, de plaats waar honderd jaar eerder het tsarengesin op bloedige wijze was vermoord, meer dan honderdduizend pelgrims. In deze processie, onder aanvoering van de patriarch, werd deze "wandaad" herdacht.'

Wat is de machtsbasis van Poetin?

'Het sociaal contract luidt: respecteer Poetins macht, anders ga je naar het front, of je wordt verbannen. Dat was goed te zien bij oppositieleider Navalny. Die werd tot diep in goelagland verbannen. In dat strafkamp is hij omgekomen. Poetins macht is gebaseerd op repressie.'

Wat is Poetins droom voor Rusland?

'Voor Poetin is dat in de eerste plaats aan de macht blijven als leider van Rusland. Ten tweede wil hij van Rusland weer een wereldmogendheid

maken. Hij noemde de val van de Sovjet-Unie de grootste geopolitieke tragedie van de twintigste eeuw. Dat kwam doordat het land degradeerde tot een kleine geopolitieke speler. Nu probeert Poetin dat te herstellen. Rusland moet daarvoor de Amerikaanse invloed terugdringen, om dan zelf in dat voetlicht te staan. In dat doel is Rusland met China verenigd. Het is overigens maar de vraag of hem dat lukt. China heeft betere papieren om die positie sneller te vervullen dan Rusland zelf.'

Wat zijn Poetins doelen in Oekraïne?

'Die doelen zijn erg onduidelijk. Hij heeft Oost-Oekraïne onder beheer en hij heeft de Krim. Verder wil hij Odessa inpalmen en heeft hij geëist dat het Westen zijn troepen uit Oost-Europa zou halen. Mocht hij die doelen behalen, dan is het

zeer de vraag of hij daarmee tevreden zou zijn. Als Poetin succes heeft in Oekraïne, dan kan Moldavië weleens het volgende slachtoffer zijn.'

Sanctiepakket

Hoe moet Europa zich volgens u opstellen in dit conflict?

'Er kunnen nog meer militaire leveringen worden

gedaan aan Oekraïne. Ook is het sanctiepakket nog lang niet uitgeput. Er zijn nog tal van westerse bedrijven die activiteiten ondernemen en handelen in Rusland, bijvoorbeeld het Nederlandse koffie- en theebedrijf Douwe Egberts.'

In hoeverre is de oorlog in Oekraïne door het Westen uitgelokt?

'Het Russische narratief luidt zo. De oorlog zou niets minder zijn dan een defensieve reactie op de agressieve uitbreidingspolitiek van het Westen richting het oosten. Daar zijn veel argumenten

tegen in te brengen. Ten eerste kun je aanvoeren dat het lidmaatschap van de EU en de NAVO een duidelijke wens van de Oost-Europeanen zelf was. Zij vonden de Sovjet-bezettingstijd allerm minst prettig, en willen zoiets niet nog eens meemaken. Na de val van de Sovjet-Unie kon de NAVO alleen maar op die verzoeken van Oost-Europa ingaan. Ten tweede had Rusland meermaals aangegeven dat Oekraïne een soeverein land was; dan mag het land ook zijn eigen keuzes maken. Tot slot is het zo dat Rusland zelf een lange lijst van geschonden afspraken heeft. Dat begint al bij de afspraken die gemaakt werden

Tegen de gedachte dat de inval in Oekraïne slechts een defensieve reactie is op een agressief Westen, zijn veel argumenten in te brengen

op de Conferentie van Jalta in 1945, tussen de geallieerden. En, als je verder teruggaat in de geschiedenis, dan zie je juist dat de nazi's en de Sovjets afspraken maakten om Polen binnen te vallen en op te delen. De Duitse generaal Heinz Wilhelm Guderian en Sovjet-commandant Semjon Krivosjein namen op 22 september 1939 een gezamenlijke troepenparade af in Brest-Litovsk. Dat wordt maar al te graag weggemoffeld in de Russische geschiedschrijving. Op die manier kan het Westen op een eenzijdige manier de schuld krijgen.'

1 Marc Jansen, *De toekomst die nooit kwam. Hoe Rusland worstelt met zijn verleden*. Amsterdam: Van Oorschot, 2019.

2 Steven Lee Myers, *De nieuwe tsaar. De opkomst en heerschappij van Vladimir Poetin*. Amsterdam: Prometheus, 2017.